

СТАНОВЛЕННЯ І РОЗВИТОК ПСИХОЛОГІЧНИХ ЗНАНЬ У ФОРМАТІ ІСТОРІЇ КУЛЬТУРИ

Антоніна ЖДАН

Copyright © 2011

*“Предмет історії – те в минулому, що проходить
як спадковість, урок, незавершений процес, як вічний закон”
(В.О. Ключевський)*

У 85-і роковини з дня народження **Володимира Андрійовича Роменця** – видатного ученого, благородної привабливої людини – хочеться зупинитися і подумати над тим, що він сказав нам своєю творчістю. Будучи мислителем і психологом широкого профілю, В.А. Роменець перш за все був *істориком нашої науки*, який володів рідкісним даром поєднувати точність і глибину інтерпретації історичних фактів з прекрасною літературною формою викладу матеріалу. Він здійснив значний внесок в історію психології. Тому своїми працями у цій сфері займає почесне місце в когорті провідних фахівців-достойників. Не буде перебільшенням сказати, що В.А. Роменець, спираючись на традиції історико-наукового пізнання минулого, розробив *методологію* й на її фундаменті створив нову *концепцію історико-психологічного процесу* та утілює її у своїх основоположних працях, що охоплюють історію світової психологічної думки від якнайдавніших часів до наших днів. У центр було поставлено фундаментальне питання *про співвідношення психологічних знань з культурою загалом*. Відтак історія психології подана у єдності з історією людської культури. Звичайно, значущість культурного контексту ніколи не заперечувалася фахівцями. Ідея співвідношення психології з історією культури тією чи іншою мірою зустрічається в роботах усіх відомих авторів. Водночас у нашій вітчизняній науці спеціальної уваги вона стала набувати лише віднедавна. Методологічним питанням вивчення історії психології у системі культури присвячена стаття в академічному журналі у

1992 році [2]. В ній наголошується, що рефлексія розвитку психологічних знань у царині культури розширює предмет історії психології, долучаючи до її завдань дослідження соціально-культурних умов, стану науки свого часу. Такий підхід вимагає розширення хронологічних рамок історико-психологічних пошукувань, задіяння до сфери їх аналізу “як власне наукових, так і донаукових рівнів психологічного знання, вивчення генезису і ранніх форм розвитку психологічної думки, що ще не знайшла свого самостійного буття, а існує в інших формах суспільної свідомості” [2, с. 4]. У зв'язку з цим ставиться питання про важливість розширення джерельної бази, освоєння матеріалів, що містять інформацію із психології у формах, які вимагають її вичленення із творів мистецтва, релігії та з інших продуктів культурного досвіду. Отож ставиться винятково актуальна проблема порівняльного вивчення національно-культурної специфіки розвитку психологічної думки. У статті також вказується, що цей підхід вже плідно здійснюється у роботах В.А. Роменця [2, с. 3, 5]. У російській психології він одержав повне віддзеркалення в колективній монографії, де розглядається російська психологічна думка XVIII сторіччя в контексті тогочасної культури [1]. Спеціальний розділ у книзі присвячений зображенню людини в російському живописі XVIII століття. Показано, що в картинах художників відобразилося прагнення до збагнення неповторного світу індивідуальної людської особистості. Останнім часом російською мовою опубліковано дві книги відомого англ-

Таблиця 1

Складові вчинку, періодизація історії психології та історичні рівні становлення психологічних знань (за теорією В.А. Роменця)*

Складові вчинку та їхня характеристика		Історичні епохи	Етапи історії психології	Рівні психологічних знань
Ситуація	Значення	Первісне суспільство	Міфологічна психологія	Ситуативний
	Конфлікт	Стародавній світ (до н. е. – III ст.)	Філософська психологія	
	Колізія	Середні віки (IV – XIII ст.)	Філософська психологія	
Мотивація	Мотивація як така	Відродження (XIV – XVI ст.)	Філософська психологія	Мотиваційний
	Боротьба мотивів	Бароко (XVII ст.)	Філософська психологія	
	Прийняття рішення	Просвітництво (XVIII ст.)	Філософська психологія	
Дія	Мета	XIX – початок XX ст.	Наукова психологія	Дійовий
	Засіб			
	Спосіб			
Післядія або рефлексія	Інтеріоризація	XX ст.	Сцієнтизм та його подолання	Рефлексивний
	Катарсис			
	Преображення			

лійського історика науки Р. Сміта [10–11]. В них формування психологічної думки розглядається у різних контекстах, передусім у зв'язку з розвитком суспільства, його соціальних інститутів, культурних звичаїв. Визнаючи всю значущість спроб вивчення наукою історії психології у системі культури, треба зазначити, що саме В.А. Роменцю вперше вдалося **всесторонньо відобразити долученість психологічної думки на всіх етапах її розвитку до історії культури**. Подана у цьому ключі *еволюція психологічних знань* вражає своєю масштабністю, тому що психологічні знання справді постають у своїй повноті, життєвості і значущості для розв'язання нагальних проблем людського існування.

У творчості В.А. Роменця поєднувалися теоретичне осмислення корінних проблем історії психології, найобширніша ерудиція, справжній енциклопедизм людини, котра опрацювала величезний масив монографій і статей на кількох мовах із психології та історії психології, філософії та історії філософії, міфології і релігії, різних сфер науки, а також творів

художньої літератури, образотворчого мистецтва. Тексти його навчальних посібників з історії психології щедро проілюстровані портретами видатних учених і мислителів різних епох, титульними сторінками і малюнками з найрідкісніших видань – книг XV, XVI, XVII століть і археологічних знахідок. Том, присвячений історії психології епохи Відродження, містить копії картин або їх фрагменти видатних художників – Леонардо да Вінчі, Мікеланджело, Рафаеля, Феофана Грека, Альбрехта Дюрера та інших майстрів Відродження. Уривки з художніх текстів Гомера, Овідія, Шекспіра, Гете, російських билин, Данте додають викладу той неповторний стиль, яким відрізняються праці В.А. Роменця, що діють не тільки на розум, а й повно захоплюють душу читача, проникають у найпотаємніші закутки його особистості, упрозорюють психологічні уявлення сивої давнини.

У центрі наукових пошукувань В.А. Роменця знаходяться питання *методології і теорії історії психології*. Їх розробка прово-

* Таблиці подані за вид.: М'ясоїд П.А. Курс загальної психології: Підручник : у 2 т. – К.: Алерта, 2011. – Т. 1. – С. 32–53.

диться в неподільній єдності з конкретними дослідженнями величезного масиву історично-розвиткових психологічних знань у широкому історико-культурному контексті. Методологія не привноситься звідкись ззовні, а створюється під час роботи як її засаднича умова. У результаті склалася нова теорія історико-психологічного процесу у зв'язку з історією людської культури. В руслі цього новаторського підходу розроблені головні питання історії психології як окремої сфери психологічної науки: її об'єкт і предмет, місце, значення і функції у системі психологічних наук; проблема історичних джерел реконструкції психологічної думки і пов'язані з цим питання співвідношення наукових і позанаукових психологічних знань; зв'язок національних традицій і світової науки; періодизація історії психології. В.А. Роменець долучив до історико-психологічного пізнання стародавню і середньовічну східну думку, тим самим зробивши важливий крок із звільнення від європоцентризму, характерного для всієї американської і західноєвропейської історії психології. Методологічне вирішення цих питань є підставою для відбору, систематизації й інтерпретації величезного фактичного матеріалу. Основні результати презентовані, окрім статі, у формі навчальних посібників. Кожний з них – це окремий том, присвячений різним історичним епохам. Водночас, за власним – і справедливим зауваженням самого автора, ці книги зберігають науковий характер і сутнісно становлять дослідницьку роботу, яка містить великий новий матеріал, що не зустрічається в інших навчальних книгах, а ті сторінки літопису нашої науки, які подані і в інших виданнях, у працях В.А. Роменця прочитані по-новому, в більш широкому контексті, відповідно до авторського підходу до розуміння історичного процесу. Тільки один приклад як ілюстрація.

На відміну від підручників і монографій із історії психології, у яких, як відзначає В.А. Роменець, дослідниками надається украй недостатня увага психологічним ідеям епохи Відродження, а в окремих випадках (як, наприклад, у фундаментальній монографії А.О. Смирнова “Розвиток і сучасний стан психологічної науки в СРСР”) цей матеріал узагалі відсутній, так що залишається неясним, як підмічає В.А. Роменець, внесок епохою Відродження у всесвітню психологію, він у своїй чотиритомній історії світової психології присвячує цій епосі окрему книгу [6]. Її

спеціальний розділ становить вітчизняна психологія цієї епохи. Показано, що психологічні ідеї в цю епоху розглядаються у форматі релігійно-філософської думки в контексті протистояння язичництва і християнства, у процесі якого виробляється синтез ідей про структуру мотиваційного самовизначення особистості. Згідно з уявленням автора, характерною особливістю епохи Відродження, її домінантою є поєднання науки і мистецтва. Відповідно до цього проблема людської психології розв'язується в художній формі. У психології Ренесансу людина підіймається до титанічного рівня, її особистість розкривається у глибинних суперечностях, боротьбі власних внутрішніх сил. У книзі розглядаються також природничо-наукові спроби у вивченні психології людини. На цих різних шляхах розробки психологічних проблем – у мистецтві, релігії, емпіричному науковому знанні – виникають підстави для позначення психологічних знань терміном “психологія”. Термін був введений філософами Р. Гокленіусом (Марбург, 1590) і його послідовником О. Кассманом (1594). Наводиться ілюстрація титульного аркуша книги Гокленіуса на латиниці з цією назвою [6, с. 377].

В.А. Роменець дає нове розуміння *предмета історії психології*. Відштовхуючись від достатньо традиційного уявлення про те, що ним є еволюція, розвиток, формування психологічних знань, він не отожднює їх тільки з науковими знаннями, але розширює їх сферу, вказує на різні форми вияву психологічних знань, які “присутні у фольклорі, мистецтві, релігії (теології), медицині, філософії та інших природних і суспільних науках” [8, с. 1–2]. Отож реально предмет історії психології виходить за межі одних тільки наукових знань та охоплює багатоманітні форми психологічних уявлень залежно від різних джерел, у яких вони зустрічаються. Такий підхід до розуміння названого предмета набуває особливої актуальності і значущості в даний історичний час. Вимога долучення позанаукового психологічного пізнання у структуру історико-психологічного розгляду є однією з найважливіших у царині сучасної *методології історії психології* [3, с. 212–390]. Вона обґрунтовується фактами внутрішнього зв'язку науки та інших форм осмислення життєвої практики людини. У цьому контексті найбільшої гостроти і дискусійності нині має питання про співвідношення психологічної науки і релігійного знання. В.А. Роменець здійснив свій внесок у

*Ситуаційний рівень становлення психологічних знань.
Історія психології Первісного суспільства, Стародавнього світу, Середніх віків
(за теорією В.А. Роменця)*

Первісне суспільство			Стародавній світ			Середні віки		
СИТУАЦІЙНЕ ВИЗНАЧЕННЯ ВЧИНКУ, ПРИЄДНАННЯ ЛЮДИНИ ДО СВІТУ ЯК ДО ОПОРИ БУТТЯ								
Ситуація значень			Ситуація конфлікту			Ситуація колізії		
ЕКЗИСТЕНЦІЙНИЙ ПРИНЦИП У ПСИХОЛОГІЇ								
Анімїзм			Відособлення психічного			Теологічний антропологізм		
Фаталізм	Магія	Табу та оргастична розкутість поведінки	Психологія вчинку-ритуалу	Нірвана, потяг до чуттєвості й уникнення страждання	Мікрокосмос і макрокосмос	Душа і Бог	Психіка як образ буття	Категорійна сума схоластичної психології
Народні вірування, міфи, легенди			Конфуцій Лаоцзи Упанішади Будда Демокрит Платон Аристотель Цицерон Плотін			Августин Григорій Ниський Немесій Емеський Абеляр Данте Тома Аквінський		
САМОПІЗНАННЯ								
Відчуження самості			Освоєння самості			Пізнання самості		
Проекція на зовнішній світ			Уявлення про генія і демона			Людина – міра всіх речей, аналог великого світу, рівень досконалості		
Міфологічна психологія			Філософська психологія					

його вирішення. У дослідженні психологічних ідей східної патристики (XIII–XV століття) він розглянув погляди провідних представників цього напрямку і дійшов висновку, що цей досвід підводив “до можливості створення оригінальних курсів психології, які читалися спочатку в братських школах, а відтак й у відкритій на основі об’єднання і реорганізації шкіл Києво-Богоявленського братства і Вищої

колегії при Києво-Печерській лаврі Києво-Могилянської академії” [9, с. 70].

Теоретичну новизну підходу В.А. Роменця неправильно було б розуміти як таку, котра не має наступницьких зв’язків з роботами попередників. Сам Володимир Андрійович називає імена вітчизняних і зарубіжних психологів та істориків психології, на праці яких він постійно спирається. Винятково великий вплив на його

творчість здійснили у загальній психології Л.С. Виготський, С.Л. Рубінштейн, а в історії психології – М.С. Роговін і М.Г. Ярошевський.

Відправним пунктом робіт В.А. Роменця є загальнопсихологічна концепція С.Л. Рубінштейна, а в ній головно положення про дію як одиницю поведінки і психіки й про *вчинок* як таку дію, в якій провідне значення має свідоме ставлення людини до інших людей, суспільства, норм моралі. У вчинку виявляється позиція, відношення людини до навколишнього світу. **В.А. Роменець здійснив безпрецедентну спробу розповсюдити поняття про вчинок на сферу історії психології**, висунувши гіпотезу, що “...осередком історії психології повинен бути також учинок у його історико-науковому тлумаченні” [8, с. 4]. Ці ідеї надзвичайно важливі в методологічному аспекті. Щоб історія психології не зводилася до простої суми накопичених психологічних знань, потрібно оволодіти засобом їх аналізу. Звичайно, це розуміють усі історики. Але не всім і не завжди це вдається, так що історія нерідко перетворюється на галерею теорій, конгломерат змінних персон і феноменів. Обґрунтування одиниці аналізу спрямовано на виявлення логіки у процесі розвитку психологічної думки. Саме у вчинку В.А. Роменець побачив той психологічний феномен, “який є осередком психічного” [8, с. 11] і його перетвореннями в історії. У його працях учинок реально виконує функцію одиниці аналізу історико-психологічного процесу.

У структурі вчинку були насампочатку виділені ситуаційний, мотиваційний і діяльнісний компоненти. Дослідження В.А. Роменця показали, що хоча у структурній мозаїці вчинку містяться всі ці компоненти або моменти, як їх часто називає автор, усе ж на кожному історичному періоді розвитку психологічної думки переважання одержує якийсь один. У підсумку на основі уявлень про вчинок ним розроблена аргументована **періодизація історії психології** (див. *табл. 1–5*). “Зasadничі моменти вчинку – ситуаційний, мотиваційний, діяльний і післядіяльний – позначають основний зміст головних етапів ІВП (історії всесвітньої психології – А.Ж.). Ситуаційна сторона вчинку виявляється в міфологічній психології, психології Стародавнього світу і середніх віків; мотиваційна – визначає основні віхи становлення психології в епоху від Ренесансу до Просвітництва включно; діяльна і його післядіяльна – стають

особливим фокусом у вивченні психології ХІХ і ХХ століть” [8, с. 11]. Таким чином “послідовність у зсуві акцентів із ситуації на мотивацію, від неї – на дію і післядію визначає основні віхи у розумінні, тлумаченні поведінки людини, дослідженні психіки в цілому” [8, с. 4]. Цей підхід до історії психології та її періодизації під кутом зору перетворень учинку був цілком слушно названий **учинковим принципом історії психології** [8, с. 9].

У працях В.А. Роменця історія психології подана як хронологічна послідовність, у якій виділено три періоди. У кожному з них психологічна думка розвивалася як переважно спрямована на одну із сторін учинку – ситуаційну, мотиваційну або діяльнісну. Своєю чергою, кожна із цих сторін підрозділяється на підвиди. У зіставленні із поширеним у науці розподілом історії психології на філософську і наукову, переконливо виділяється *міфологічна психологія* як первинний самостійний і великий етап, хронологічно віднесений до первісного суспільства, коли психологічна думка мала форму анімізму. В межах виділених трьох періодів психологічні уявлення розглядаються Володимиром Андрійовичем як зумовлені найважливішими подіями у житті людини із залученням результатів їх вивчення в релігійній, філософській, художньо-естетичній і науковій думці, тобто в контексті їх мислєдіяльного опрацювання в історії культури загалом. На величезному за обсягом і на різноманітному за змістом джерельному матеріалі, головно праць істориків культури, літературознавців, лінгвістів, істориків розвитку людського суспільства, письменників різних країн і регіонів, східна думка подана поряд із західноєвропейською, а відтак розроблений підхід, що реально відкриває шлях до вивчення історії психології у системі культури.

Виділені в історії світової психологічної думки її провідні проблеми розглянуті в їх взаємозв’язку з найважливішими темами людської культури: Амура і Психеї, Тарквінія і Лукреції, діонісійського та аполонійського начал, Дон Кіхота, Дон Жуана, Гамлета, Фауста, Великого Інквізитора, котрі знайшли відображення у філософії, науці, художній літературі, живописі, скульптурі, музиці. Дуже вдало автор називає їх архетипами людської думки [6, с. 379]. У зв’язку з цим психологія як наука розкривається зі своєї гуманістичної сторони. Згідно з обґрунтованим висновком автора, відтворення історії всесвітньої психології

Таблиця 3

Мотиваційний рівень становлення психологічних знань. Історія психології епохи Відродження, Бароко, Просвітництва
 (за теорією В.А. Роменця)

Відродження		Бароко (Анти-Ренесанс)		Просвітництво	
МОТИВАЦІЙНЕ ВИЗНАЧЕННЯ ВЧИНКУ.					
ІНДИВІДУАЛЬНА САМОДОСТАТНІСТЬ ЛЮДИНИ ПЕРЕД СВІТОМ					
Мотивація як така		Боротьба мотивів		Прийняття рішення (мета)	
ФЕНОМЕНОЛОГІЧНИЙ ПРИНЦИП У ПСИХОЛОГІЇ					
Страждальність і самодостатність психічного					
Психологія титанізму	Фаустівська психологія (діалектика добра і зла)	Гуманістична психологія	Рефлексивний принцип у психології	Самолізнання як самостворення людини	Паралогізм інтелектуального і морального
			Монадологічний принцип у психології	Емотивістична психологія	
Ібн Сіна Авероес Дж. Піко делла Мірандола Лоренцо Валла Беме Еразм Роттендамський Гокленіус М. Кузанський Рабле Сервантес Шекспір	Декарт Спіноза Локк Лейбніц Берклі Гоббс Паскаль Мальбранш Шефтсбері Гізель Яворський	Гельвецій Дідро Руссо Кант Гегель Фейербах Коніський Радищев Сковорода			
САМОПІЗНАННЯ					
Відчуження самості		Освоєння самості		Пізнання самості	
Творчий універсалізм та індивідуалізація, розвиток і утримання суперечності духу		Рефлексорний автоматизм, людина як монада, «очерет на вітрі»		Творчі здатності, недосконалість, відкритість і закритість людської психіки як системи	
Філософська психологія					

в аспекті культурології, виявлення її багатоманітних витоків, творчого коріння психологічних ідей, дослідження їх послідовного нешаблонного перевтілення сприяють розв'язанню не тільки суто теоретичних проблем психології, а й дають підстави для їх розгляду в площині етично-ціннісних джерел становлення особистості.

Окремо підкреслимо, що в загальній системі світової психологічної науки важливе місце В.А. Роменцем відводиться питанням історії вітчизняної психології. У його роботах вперше висловлені психологічні ідеї древнього (міфологічного) періоду епохи Київської Русі, патристики в Україні XIII–XV століть, життєдіяльності братських шкіл на Україні, в Києво-Могилянській академії, психологічне вчення Г.С. Сковороди, психологія української ментальності другої половини XIX століття і до революційний період XX. Низка публікацій охоплює історію психології України і подальших років. Усі ці факти дають підстави автору зробити такий висновок: “Це уможливило відстежити у цілісному вигляді початкові етапи вітчизняної психології й зрозуміти досягнення психологічних досліджень у подальші епохи” [8, с. 6].

У періодизації В.А. Роменця знайшлося місце для психології творчості – теми, яка становить для автора великий (і не тільки історико-психологічний) інтерес. Тут правомірно головне місце відведено дослідженням харківської школи психології творчості (О.О. Потєбня, Д.Н. Овсяніко-Куликовський, Б. Лезін й ін.). Воднораз, на думку Володимира Андрійовича, запропонована ним періодизація не “відкидає існуючі, проте своєрідно їх доповнює” [5, с. 36]. Хоча це правильно, але надто скромно сказано. Мовиться не про просте доповнення, себто кількісну відмінність завдяки залученню нових джерел та уведенню в науковий обіг нових імен, а про *новий підхід до розв'язання проблеми*. У зв'язку з цим стає виразно очевидним не тільки те, що ніколи не було, але і не може бути якою-небудь однією, і тим більше єдино вірною, періодизацією.

Загалом етапи розвитку психологічної науки об'єднуються В.А. Роменцем у три великі періоди на підґрунті “трьох способів тлумачення психічного”. Перший період названий автором “субстанційним”, за якого має місце “структурна відповідність психіки її нескороминущій (субстанційній) основі”, охоплює міфологічну психологію, психологію Стародавнього світу і середніх віків. Тут психіка тлумачиться шляхом зіставлення із основою, виводиться з

неї. Результати наукового пізнання, одержані у такий спосіб, утілюються в поняттях *душі, мікрокосмосу – макрокосмосу* та ін. У структурі вчинку цьому періоду відповідає його ситуаційний початок. Другим є “феноменологічний період: діалектична зміна психічних явищ (феноменів) як спосіб самопізнання духу, матерії”. Феноменологія зміни цих явищ розглядається як така, котра має власну динаміку і закони, як унікальна і пізнавана реальність у співвідношенні її мотиваційних, інтелектуальних і вольових сил. У структурі вчинку цьому періоду відповідає мотиваційна сторона. Третій період – він названий періодом “освоєння”. Його зміст становить “психіка, що адаптивно-творчо (у формах етичної, художньої, наукової, технічної) освоює світ” [8, с. 37]. Відтак психологія виходить з лона філософії і розвивається як самостійна наука (друга половина XIX – XX століття). У структурі вчинку їй відповідає діяльна сторона.

Вочевидь, В.А. Роменець розробив **оригінальну періодизацію історії психології**. На відміну від існуючих, завдяки підбору матеріалу вона дійсно розкриває історико-психологічний процес у широких зв'язках з історією культури, етичними, естетичними пошукуваннями людської думки, показує можливості використання психологічних знань на практиці. Специфіка запропонованої періодизації визначається також і тим, що вона базується на засадничому положенні Володимира Андрійовича про *вчинок як одиницю аналізу історико-психологічного процесу*, який дозволяє розставляти нові акценти у розгляді провідних психологічних проблем в історії цієї науки. Поняття про вчинок набуває статусу *найважливішої категорії* у системі понять, які використовує автор, є *інструментом аналізу, принципом*, який об'єднує всі компоненти історико-психологічного дослідження у єдність, що додає йому логічної несуперечності. У форматі цього принципу в названій періодизації епоха Відродження і подальших двох століть, які в інших істориків розглядаються як різні, об'єднуються за змістовою ознакою відповідності психологічних переконань мотиваційній стороні вчинку, що розвитково наявна в них. Це явно новий, незвичайний і цікавий, погляд на періодизацію. Він запрошує до дискусії, без якої, як відомо, не може розвиватися наука.

Найвиразнішою якісною характеристикою робіт В.А. Роменця як історика психології є їх фундаментальна обґрунтованість. Усі поло-

Таблиця 4

Дійовий рівень становлення психологічних знань. Історія психології XIX — початку XX століття
 (за теорією В.А. Роменця)

Мета дії		Засіб дії		Спосіб дії				
ДІЙОВЕ ВИЗНАЧЕННЯ ВЧИНКУ. ОСВОЄННЯ ЛЮДИНОЮ СВІТУ								
ПРИНЦИП ІНДИВІДУАЛІЗАЦІЇ В ПСИХОЛОГІЇ								
Біологічні й соціальні чинники становлення й функціонування психіки								
Адаптація			Творчість					
Еволюційна психологія	Психологія свідомості	Психологія на-родів	Суб'єктивістська психологія творчості	Емпірична психологія творчості	Психологія творчої індивідуальності	Структура особистості індивіда	Становлення особистості	Історична основа особистості
Спенсер Дарвін Сеченов Рібо Мечников Сікорський	Мюллер Ланге Лотце Геффдінг Брентано Вундт Тіпченер Фехнер Джемс Бергсон Челпанов	Афанасьєв Гумбольт Потебня Дюркгейм Вундт	Бердяєв Лапшин Горнфельд Енгельмeyer Лезін Харцїєв	Франко Мах	Зеньковський Сікорський Оствальд Овсянко-Куликовський	Ушинський Бен Ломброзо Захер-Мазох Лазурський Бахтїн	Прейер Штерн Грос Дільтей Мечников	Карлейль Достоевський Франк Трубєцькой Рубїнштейн Фукс
САМОПІЗНАННЯ								
Відчуження самості			Освоєння самості			Пізнання самості		
Психологія як природнича наука Психологія як соціальна наука Двох чинників теорія поведінки Втеча в минуле і майбутнє (пасаїзм – футуризм) Філософський механїцизм Центрація й децентрація			Прагматичне (в дії) Фізіологічне Мовне Міміка й пантоміміка Діяльність – рутинна і творча			Неповторність особистості Типологія особистості Творчий шлях особистості Роль особистості в історії Персона та інтимність		
Наукова психологія								

ження, що ним розвиваються, спираються на обсяжний матеріал першоджерел. Це – опубліковані праці, вивчені ним архівні матеріали, рукописи трактатів про душу професорів братських шкіл і Києво-Могилянської академії в Україні, у виданні яких він брав участь. Скажімо, в нарисі, присвяченому діяльності С.Л. Рубінштейна в Україні, він докладно відтворив перший великий період життєвого і творчого шляху Сергія Леонідовича в Одесі [7]. Названа публікація залишається кращим і якнайповнішим матеріалом про ці роки життя видатного психолога. Автор робить достатньо переконливий висновок про те, що саме наукова діяльність в Україні, розроблені ним курси із психології стали витоком його інтелектуальних настановлень при побудові нової системи психології, уперше висловленої в книзі “Основи психології” (1935). В.А. Роменець пише про вплив ідей О.О. Потєбні на розробку С.Л. Рубінштейном проблеми мовного мислення і свідомості людини. Безперечно, дослідження Володимира Роменця дозволяють глибше зрозуміти шляхи становлення філософсько-психологічної концепції С.Л. Рубінштейна.

У розробленому В.А. Роменцем підході до психології їй відводиться ключова роль у здоланні справжніх життєвих проблем. Виконати цю роль може тільки гуманістична психологія в контексті людської культури, котра охоплює повноту всіх форм зв'язку людини зі світом – етично-практичних, естетичних, наукових тощо. У своїй книзі “Життя і смерть у науковому і релігійному витлумаченні” [4] він обговорює в історичному аспекті вічну, певне чи не найбільш хвилюючу для людини, тему життя і смерті як вона розв'язувалася в науці, філософії, релігії, мистецтві. Тут різні психологічні стратегії діяння людини перед постаттю неминучої смерті розглядаються як етична проблема, описується гамма переживань – страх, віра, надія/безнадійність, страждання, жадання життя. Примітно те, що у досвіді теоретизування В.А. Роменця *вчинковий підхід* виявляється важливим засобом акумуляції всіх знань про психіку у пошуках відповіді на ці одвічні питання людського буття.

Праці В.А. Роменця перетворюють історію психології у цікаву науку. Замість сухої розповіді про минулі події у вигляді нудного переліку фактів, дат та імен на сторінках його книг вимальовується жива та повна драматизму картина важких пошуків відповідей на вічні питання, які психологія вивчає упродовж усієї своєї історії – про ество людської душі,

джерела вчинків, механізми творчих здібностей, таємниці особистісних глибин. Цей ефект досягається не завдяки цікавому викладу чи спрощенню змісту історичних подій, а шляхом розширення наукової сфери пізнання психіки людини, долучення багатоманітних способів осмислення психологічних проблем, які напрацьовані у міфології, художній літературі й мистецтві, буденній свідомості, релігійних уявленнях, фольклорі.

В оптиці історико-психологічного аналізу В.А. Роменець простежує у своїх працях еволюцію глибинних проблем людського буття, котрі знайшли свій вираз у цих різних формах осягнення світу й утілилися у віковичних темах людської культури, – Тарквіній і Лукрецій, Амур і Психея, Дон Жуан і Дон Кихот, Фауст Гете і Великий Інквізитор. Звідси – трагедія боротьби між запереченням життя та його утвердженням, розтлінням людської совісті та її проясненням, феномени свободи і залежності, страждання, заздрості, у якій людська душа постає зі всіма своїми вигинами і переходами, почасти невлотливими в наукових поняттях. Долучення до наукового розгляду цих тем додає психологічним уявленням багатовимірності та життєвості. Така історія психології підводить рівень не тільки наукового, а й етичного та естетичного розвитку читача. Це особливо важливо для професійної підготовки психолога, робота якого вимагає високої загальної культури.

Отже, Володимиру Андрійовичу Роменцю значною мірою вдалося реалізувати завдання, яке він поставив як науковець-психолог перед собою: “Користуючись відповідною методологією, розробити на науковій основі у зв'язку з психологією творчості принципи викладу історико-психологічного матеріалу, які сприяли б усвідомленню не тільки його пізнавального значення, а й стали б інструментом формування творчої особистості психолога – ученого, викладача, практика” [8, с. 3].

1. Кольцова В.А. (ред.) Психологическая мысль России: век Просвещения. – СПб.: Алетейя, 2001. – 376 с.

2. Кольцова В.А., Медведев А.М. Об изучении истории психологии в системе культуры // Психологический журнал. – 1992. – Т. 13, №5. – С. 3–11.

3. Кольцова В.А. Теоретико-методологические основы истории психологии. – М.: Изд-во “Институт психологии РАН”, 2004. – 416 с.

4. Роменец В.А. Жизнь и смерть в научном и религиозном истолковании. – К.: Здоровье, 1989. – 191 с.

5. Роменец В.А. История психологии Древнего мира и средних веков: Учебное пособие. – К.: Вища школа, 1983. – 415 с.

Таблиця 5

Рефлексивний рівень становлення психологічних знань. Психологія ХХ століття (за теорією В.А. Роменця)

РЕФЛЕКСІЯ – ПІСЛЯДІЙОВЕ ВИЗНАЧЕННЯ ВЧИНКУ. ОПАНУВАННЯ ЛЮДИНОЮ САМОЇ СЕБЕ					
Інтеріоризація вчинкової дії		Катарсис і зняття великої суперечності душі		Екстаз і сублімація	
ІНДИВІДУАЛЬНЕ, НАРОДНЕ, ВСЕЛЮДСЬКЕ					
Ідея рефлексу. Від дії до думки.		Розв'язання життєвих проблем.		Самопізнання і сенс життя.	
Інтеріоризація як самовідображення буття		Самозречення і абсолютна експансія		Творчість. Еротизм	
Біосоціо					
Біхевіоризм. Рефлексологічне вчення про поведінку		Класичний і новий психоаналіз. Аналітична психологія.		Логотерапія. Психосинтез. Смісл і стратегія життя	
Когнітивна психологія. Епістемологічний суб'єктивізм. Біхевіоризм		Гуманістична психологія. Персоналізм. Психологія самоактуалізації		Життєвий і творчий шлях особистості	
Культурно-історична психологія. Психологія настани. Психіка як усередині буття		Маслоу Маррей Штерн Роджерс Шпрангер Олпорт		Психологія переображеного еросу. Теорія сексуальності та еротизму	
Піаже Брунер Мілер Галантер Прібрам Бартлет		Фройд Адлер Юнг Хорні Фромм		Франкл Ассаджолі Рубінштейн Трубецький Камю Абульханова	
Уотсон Берхтерев Павлов Толмен Скіннер		Виготський Узнадзе Рубінштейн		Бюлер Еріксон	
САМОПІЗНАННЯ					
Відчуження самості		Вияв самості		Пізнання й самостворення самості	
Біологічне Фізіологічне Національне Кібернетичне Техніцистичне Речі як міра людини		Продуктивна діяльність Моральна Художня Наукова Технологічна		Людина у світі: свобода і залежність від світу. Самовизначення та його ідеал. Самовизначення в індивідуальному ста- новленні та в історичному контексті вчинку.	
Сцієнтизм у психології та його подолання					

6. *Роменец В.А.* История психологии эпохи Возрождения: Учебное пособие. – К.: Вища школа, 1988. – 408 с.

7. *Роменец В.А.* О научной, педагогической и общественной деятельности С.Л. Рубинштейна на Украине / Сергей Леонидович Рубинштейн. Очерки. Воспоминания. Материалы. – М.: Наука, 1989. – С. 103–113.

8. *Роменец В.А.* Предмет и принципы историко-психологического исследования. – К., 1989. – 42 с.

9. *Роменец В.А.* Психологические идеи восточной патристики на Украине (XIII–XV вв.) // Изучение традиций и научных школ в истории советской психологии. – М.: Изд-во МГУ, 1988. – С. 65–71.

10. *Смит Р.* История гуманитарных наук: Пер. с англ. – М.: Издательский дом “ГУ – ВШЭ”, 2007. – 392 с.

11. *Смит Р.* История психологии: учебн. пособие для студ. высш. учеб. завед. – М.: Издательский центр “Академия”, 2008. – 416 с.

АНОТАЦІЯ

Ждан Антоніна Миколаївна.

Становлення і розвиток психологічних знань у форматі історії культури.

У статті дається висока оцінка творчості Володимира Анрійовича Роменця, котрий володів рідкісним даром поєднувати точність і глибину інтерпретації історично-психологічних фактів із прекрасною літературною формою викладу матеріалу. Передусім мовиться про вагомий внесок українського психолога-мислителя в методологію і теорію історії психології, зокрема в історичне розширення її перемета, хронологічних рамок історико-психологічних пошукувань, у тому числі й у розуміння генезису та ранніх форм розвитку психологічної думки, котра наявна у творах мистецтва, релігії та інших продуктах культурного досвіду людства. У результаті ним створена нова теорія історико-психологічного процесу, що інтелектуально животожить у лоні історії культури, а також здійснена безпрецедентно евристична спроба розповсюдити поняття про вчинок на сферу історії психології, де вчинок реально виконує функцію одиниці аналізу досліджуваного процесу. Так постає багатопанорамна періодизація історії психології, що не має світових аналогів. Причому вчинок тут набуває статусу як найважливішої категорії у системі психологічних понять, так і використовується вченим як інструмент аналізу найвагоміших людських проблем (скажімо, діалектики життя і смерті) і водночас як принцип логічного поєднання всіх компонентів фундаментального історико-психологічного дослідження.

Ключові слова: *В.А. Роменець, культура, історія психології, психологічна думка, історико-психологічний процес, еволюція психологічних знань, методологія історії психології, вчинок, періодизація історії психології, вчинків принцип, вчинковий підхід.*

АННОТАЦИЯ

Ждан Антонина Николаевна.

Становление и развитие психологических знаний в формате истории культуры.

В статье дается высокая оценка творчеству Владимиру Андреевичу Роменца, который владел редким даром соединять точность и глубину интерпретации историко-психологических фактов с прекрасной литературной формой изложения материала. Прежде всего говорится о весомом вкладе украинского психолога-мыслителя в методологию и теорию истории психологии, в первую очередь в историческое расширение ее предмета, хронологических рамок историко-психологических изысканий, в том числе и в понимание генезиса и ранних форм развития психологической мысли, которая имеется в произведениях искусства, религии и других продуктах культурного опыта человечества. В итоге им созданная новая теория историко-психологического процесса, что интеллектуально животрепещет в лоне истории культуры, а также осуществлена беспрецедентно эвристическая попытка распространить понятие о поступке на сферу истории психологии, где поступок реально выполняет функцию единицы анализа исследуемого процесса. Так возникает многопанорамная периодизация истории психологии, что не имеет мировых аналогов. Причем поступок здесь приобретает статус как самой важной категории в системе психологических понятий, так и используется ученым как инструмент анализа самых сложных человеческих проблем (к примеру, диалектика жизни и смерти) и в то же время как принцип логического сочетания всех компонентов фундаментального историко-психологического исследования.

Ключевые слова: *В.А. Роменец, культура, история психологии, психологическая мысль, историко-психологический процесс, эволюция психологических знаний, методология истории психологии, поступок, периодизация истории психологии, поступковый принцип, поступковый подход.*

ANNOTATION

Zhdan Antonina.

Formation and Development of Psychological Knowledge in the Format of the History of Culture.

In the article the scientific work of Volodymyr Romenets who possessed the rare gift to combine creativity and the depth of interpretation of historic-psychological facts with a wonderful literary form of presentation a material is highly estimated. First of all we mean the great contribution of the Ukrainian psychologist-philosopher into the methodology and theory of the history of psychology. Finally he created the new theory of historic-psychological process and an exceptionally heuristic attempt to spread the concept

about an act onto the sphere of psychology history where the act really performs the function of an element of the analysis of the process being researched has been made. The act gets the status of the most important category in the system of psychological concepts and so far is used by the scientists as an instrument of the analysis of the most vital human problems (for example, the dialectics of life and death) and at the same time as a principle of logical combination of all components of fundamental historic-psychological research.

Key words: *V. Romenets, culture, history of psychology, psychological thought, historic-psychological process, evolution of psychological knowledge, methodology of history of psychology, act, stages of history of psychology, action approach.*

**Переклад з російської
професора Анатолія В. ФУРМАНА**
Copyright © 2011

Надійшла до редакції 4.02.2011.

Володимир РОМЕНЕЦЬ на конференції з проблем історії психології у Московському університеті (1987 рік)
(Світлина люб'язно надана істориком психології, заслуженим професором МДУ Антоніною ЖДАН)